
De paradox van de pacificatie

1.

De bedreiging die mensen voor elkaar vormen, is door het ontstaan van geweld-monopolies aan een striktere regulering onderworpen en wordt meer berekenbaar. Het gewone leven wordt vrijer van plotselinge inbreuken. Het geweld is gekazerneerd en dringt vanuit de kazernes alleen nog in het uiterste geval direct door in het leven van de enkeling, namelijk in tijden van oorlog en revolutie. Gewoonlijk is het geweld gemonopoliseerd door bepaalde groepen en daarmee uitgebannen uit het leven van de anderen; en deze specialisten, de hele monopolieorganisatie van het geweld waakt nu nog slechts aan de rand van het gewone leven als een controlerende instantie over het gedrag van het individu (Elias 1982, 2-248).

'Het geweld is gekazerneerd'. Dit is een sterk beeld, dat op treffende wijze enkele van de belangrijkste elementen samenvat uit de theorie van Norbert Elias over de monopolisering van georganiseerd geweld en de sociaal-psychologische implicaties daarvan.

Het roept tegelijkertijd de vraag op in hoeverre deze theorie nog opgaat voor de wereld zoals die zich tegenwoordig aan ons voordoet. In Nederland is het grootschalig georganiseerd geweld inderdaad effectief 'gekazerneerd' - al betekent dit uiteraard niet dat elke vorm van fysiek geweld uit de samenleving is verdwenen. Er zijn echter ook vele landen, waar de staat niet over een onbetwist monopolie op de middelen van grootschalig georganiseerd geweld beschikt. Het beeld van de 'kazernerij' is daar dus niet van toepassing.

Betekent dit nu dat we Elias' theorie als weerlegd moeten beschouwen? Ik denk het niet. Het lijkt me eerder dat we hier stuiten op beperkingen in de reikwijdte van het onderzoek waarover hij in *Het civilisatieproces* verslag heeft uitgebracht. Deze beperkingen doen echter geen afbreuk aan het door hem ontwikkelde perspectief. Door dit perspectief op een breder terrein toe te passen kunnen we de oorspronkelijke conclusies in een ruimere context plaatsen en ze aldus relativeren zonder ze te ontkrachten. Wat volgt is een korte poging in die richting.

Allereerst iets over de gebruikte termen. Het woord geweld wordt op vele, vaak verwarrende manieren gebruikt. Om misverstand te voorkomen is het nuttig een onderscheid te maken tussen 'gewelddaden' en 'geweld'. Onder 'gewelddaden' versta ik hier die menselijke handelingen die gericht zijn op het doden of verwonden van andere mensen of op het vernietigen of beschadigen van menselijke bezittingen. De ultieme gewelddaad is het doden. Met het woord geweld verwijs ik naar de middelen die aan mensen ter beschikking staan om gewelddaden te plegen. De meest effectieve middelen van geweld waar mensen over beschikken zijn vormen van *georganiseerd* geweld, waarin het menselijke en materiële vernietigingspotentieel van velen gebundeld is, hetzij in guerilla-achtige bendes of in strakker geformeerde militaire legers (vgl. Keeley 1996, 71-81).

Het begrip georganiseerd geweld komt in het werk van Elias zelf niet als een technische term voor; het past echter goed in zijn algehele benadering. Hij verschilt in deze benadering duidelijk van bijvoorbeeld de evolutiepsychologen Martin Daly en Margo Wilson, die in hun boek *Homicide* (1988), een voortreffelijk gedocumenteerde en helder beargumenteerde studie van het doden van mensen door mensen, een sociobiologische gedachtengang volgen. Deze werkt verhelderend waar het gaat om de verschillen in geweldpleging naar de individuele kenmerken van leeftijd en geslacht, maar zegt bitter weinig over de ontwikkeling van sociale organisatie op grotere schaal dan directe verwantschapsrelaties.

Daly en Wilson gaan er terecht van uit dat geweld niet 'at random' voorkomt, maar volgens een zekere structuur. Bij het zoeken naar een verklaring voor deze structuur leunen zij echter te eenzijdig op de evolutiepsychologie. Deze helpt zeker om één markant gegeven beter te begrijpen, namelijk het feit dat daar waar geweld plaats vindt, er vrijwel altijd jonge mannen direct bij betrokken zijn. Hiermee zijn echter noch de ontwikkeling van het geweldpotentieel in diverse samenlevingen noch de aard en omvang van specifieke uitingen van geweld verklaard. Naast de algemene inzichten van de sociobiologie en de evolutiepsychologie bestaat er daarom behoefte aan generaliserende kennis betreffende de organisatie en monopolisering van geweld.

In *Het civilisatieproces* heeft Elias zich beziggehouden met een specifieke fase in de ontwikkeling van georganiseerd geweld: de periode van staatsvorming in Europa in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. Hij heeft daarbij een mechanisme ontdekt, het monopoliseringsmechanisme, waarvan hij de werking heeft aangetoond voor dat speciale tijdvak. Ik denk dat het mogelijk is aan de hand van Elias' eigen methode een nog meer

omvattend model op te stellen, dat toepasbaar is op de hele mensheidsgeschiedenis. In zijn meest eenvoudige vorm kan dit model aangeven dat de monopolisering van georganiseerd geweld als een *lange-termijn* proces is verlopen via enkele duidelijk te onderscheiden stadia, terwijl zich tegelijkertijd in het hele proces telkens weer op *korte termijn* een verschijnsel laat herkennen dat ik zal aanduiden als 'de paradox van de pacificatie'.

3.

Een bekend adagium luidt *si vis pacem para bellum*: als u vrede wenst, bereidt u dan voor op de oorlog. Dit adagium belicht één kant van de paradox van de pacificatie. De andere kant zou kunnen luiden: *si vis bellum cura pacem*: als u (met enige kans op succes) oorlog wilt voeren, dient u (binnen de eigen gelederen) voor vrede te zorgen. De paradox vloeit voort uit de civilisatiedwang die het organiseren van geweld onvermijdelijk met zich meebrengt. Goedbeschouwd zit in het begrip georganiseerd geweld al iets paradoxaals, vanwege een inherente spanning tussen de beide samenstellende termen. Organisatie berust op coördinatie en samenwerking; het veronderstelt iets constructiefs. Geweld daarentegen is bij uitstek destructief, het vernietigt hogere vormen van organisatie.

De spanning is onmiskenbaar; en even onmiskenbaar is ook de neiging van 'organisatie' en 'geweld' om samen te gaan, om als positieve en negatieve polen naar elkaar toe getrokken te worden. Georganiseerd geweld is in het algemeen veel effectiever dan niet-georganiseerd geweld. De organisatie kan echter alleen bestaan bij een hoge graad van interne pacificatie. Degenen die er aan deelnemen mogen elkaar onderling niet te lijf gaan; binnen de kazerne dient vrede te heersen. Bovendien heeft elke groep die georganiseerd is ter wille van de uitoefening van geweld ondersteuning nodig van andere mensen die zich bezighouden met meer productieve activiteiten zoals de voedselvoorziening. Om hun werk ongestoord te kunnen verrichten zijn die anderen tegelijkertijd aangewezen op bescherming tegen geweld. Zo raken de 'productieve' en de 'destructieve' krachten met elkaar verbonden in een 'fatale figuratie' (vgl. Goudsblom 1992, 81-82).

4.

Het stadium dat Elias in *Het civilisatieproces* heeft behandeld betrof 'het temmen van de krijgers' in Westeuropa in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. Vooral aan de hand van de ontwikkelingen in Frankrijk

toonde hij hoe een samenleving die beheerst werd door een verspreid wonende kasteeladel veranderde in een samenleving met als hoogste laag een hofadel die zijn leven sleet in de directe omgeving van de koning.

Elias beschreef deze ontwikkeling als een proces van staatsvorming, waarin vrij autonome elites van krijgers zich gedwongen zagen het geweld-monopolie dat zij beheersten op te geven en over te dragen aan steeds sterker wordende centrale staatsinstanties.

Zoals deze formulering aangeeft, bestond er ook in het begin van de door Elias bestudeerde periode al een monopolie op georganiseerd geweld. Dat monopolie was veel minder sterk gecentraliseerd; het werd uitgeoefend door een maatschappelijke bovenlaag van min of meer zelfstandige krijgers, die in staat waren om vanuit hun kastelen gewapende bendes of legers uit te rusten en aan te voeren. De leden van deze bovenlaag konden elkaar met wapens bestrijden; minstens zo belangrijk was echter dat zij hun militaire macht konden gebruiken om de overige bevolking er onder te houden: niet alleen de boeren en hun families maar ook stedelingen en kloosterlingen.

Geweldmonopolies uitgeoefend door een bovenlaag van krijgers die zichzelf als edelen of aristocraten beschouwden kwamen niet alleen in het middeleeuwse Westeuropa voor. Soortgelijke monopolies hebben zich in diverse gedaanten en in uiteenlopende graden van centralisering in vele delen van de wereld voorgedaan: in Azië, Afrika en de Amerika's, en zelfs in Oceanië. De term 'militair-agrarisch' kan dienen als een algemeen begrip om het soort samenleving aan te duiden waarin dergelijke elites van krijgsheren beschikken over het monopolie op georganiseerd geweld (vgl. Goudsblom 1997, 84-96).

Maar ook het militair-agrarische stadium was niet het eerste. Het kwam voort uit een voorafgaand stadium, waarin de meerderheid van de volwassen mannen in een gemeenschap gezamenlijk een monopolie op georganiseerd geweld uitoefende, en de vrouwen en kinderen daarvan buitensloot (vgl. Glassman 1986). Er laten zich dus ten minste drie algemene stadia onderscheiden:

1. het stadium waarin het georganiseerde geweld het monopolie was van *volwassen mannen*, die vrouwen en kinderen afhielden van het gebruik van wapens. Initiatieriten en taboes hielpen het monopolie van de volwassen mannen in stand te houden.

2. het stadium waarin het georganiseerde geweld het monopolie was van specialisten, de *krijgers*, met uitsluiting niet alleen van vrouwen en kinderen maar ook van andere volwassen mannen. Dit was het stadium van de militair-agrarische samenlevingen, waarvan het middeleeuwse Europa een voorbeeld is.

3. het stadium waarin de betrekkelijk autonome elites van krijgers hun monopolie hadden overgedragen aan centrale *staten*. Het proces van staatsvorming zoals Elias dat voor Europa in de vroegmoderne tijd heeft beschreven vormt een overgang naar dit derde stadium.

De drie stadia maken deel uit van een procesmodel. Dit model is niet bedoeld als een definitieve conclusie maar eerder als een heuristisch principe, een zoekschema. Ik wil er ook zeker niet mee suggereren dat een proces van monopolisering op enig moment ooit 'voltooid' zou zijn. Integendeel, er valt meer te zeggen voor de gedachte dat de tendenzen tot monopolisering steeds gepaard zijn gegaan met tegen-tendenzen, die de gevestigde monopolies ondermijnden (vgl. Goudsblom 1997, 202-21). Ook is er geen enkele reden om aan te nemen dat het derde stadium het laatste zal zijn. Elias wees er in 1939 al op dat de spanningen tussen staten aanleiding konden worden tot het vormen van meeromvattende verbanden tussen staten (Elias 1982, 2, 243-44); deze tendens heeft zich sinds de Tweede Wereldoorlog met de ontwikkeling van nucleaire wapenarsenalen duidelijk doorgezet (vgl. Van Benthem van den Bergh 1992). En terwijl een aantal staten bezig is in grotere eenheden op te gaan, zijn andere staten uiteengevallen of zien zich met desintegratie bedreigd.

Maar hoeveel stadia er in de toekomst ook nog mogen volgen, één principe van de 'faseologie' zal blijven gelden: met de komst van een later stadium zijn de tendenzen uit een eerder stadium nooit geheel en al voorbij. Van Cyril Connolly is de bekende uitspraak: 'Imprisoned in every fat man a thin one is wildly signalling to be let out' (1951, 58). Op dezelfde manier kunnen we zeggen dat in ieder later stadium een eerder stadium zit opgesloten dat er uit wil. Ook nadat een centraal monopolie van georganiseerd geweld gevestigd is, blijven mensen pogingen doen om dat monopolie te omzeilen.

5.

Eigenlijk is een theorie over de monopolisering van georganiseerd geweld onvolledig als deze voorbijgaat aan de verhoudingen van mensen tot andere, verwante dieren. Een van de belangrijkste wapens waarover mensen al vele duizenden generaties lang beschikken is het vuur. En de vroegste ontwikkeling van de vuurbeheersing laat zich beschrijven als een proces van monopolievorming: namelijk de vestiging van een 'soortmonopolie' op vuurgebruik door mensen, met uitsluiting van al hun naaste verwanten in het dierenrijk (vgl. Goudsblom 1992, 36-40).

De vestiging van dit vuurmonopolie was een belangrijke episode in een proces dat tot op de dag van vandaag voortgaat: de toename van verschillen in gedrag, macht en habitus tussen mensen enerzijds en andere grote dieren anderzijds. Naarmate de machtsbalans steeds sterker in het voordeel van de mensen uitsloeg, vond er minder openlijke strijd plaats tussen de mensen en de andere dieren. Sommige diersoorten werden uitgeroeid, andere gedomesticeerd, weer andere bleven 'in het wild' voortleven, meer en meer onder menselijke bescherming, en met een groot aantal soortgenoten in dierentuinen. In de dierentuinen delen onze naaste verwanten, de chimpansees, het lot van giraffes en wolven: ze slijten hun leven achter tralies.

Honden en katten worden gekoesterd als huisdieren, runderen en schapen eindigen in het slachthuis. Kenmerkend voor de verhoudingen tot al deze gedomesticeerde soorten is dat ze betrekkelijk weinig aanleiding geven tot openlijke strijd. De domesticatie kan worden beschouwd als een vorm van pacificatie. Net als bij de pacificatie tussen mensen onderling is er niet voor eens en altijd aan alle conflicten een einde gekomen; maar de collectieve machtsverhoudingen tussen de soorten zijn dermate ongelijk geworden, dat bij iedere confrontatie de uitslag bij voorbaat vast staat: uiteindelijk wint de mens. Onder deze voorwaarde zijn de verhoudingen tegenwoordig overwegend vreedzaam. De lange-termijn geschiedenis waaruit de huidige verhoudingen zijn voortgekomen kent echter vele geweldadige momenten. Pacificatie is zeker niet altijd een vreedzaam proces.

6.

Het overwicht van mensen op andere, fysiek vaak veel sterkere, dieren is in belangrijke mate een functie van georganiseerd geweld. Enige vorm van zulk georganiseerd geweld is waarschijnlijk al zo oud als het menselijk leven in groepsverband (en dus zo oud als de mensheid zelf), en zal van meet af aan hebben behoord tot de sterkste sociale bindingen die mensengroepen bijeenhielden. Hierop doelde ook Elias daar waar hij het grote belang benadrukte van 'eenheden van aanval en verdediging' als de oervormen van menselijke 'overlevingseenheden' (vgl. Mennell 1989, 217-220).

Evenals bij in groepsverband levende primaten die door ethologen in onze tijd bestudeerd zijn, zullen ook in de oudste mensengroepen de voornaamste functies van georganiseerd geweld tweeledig zijn geweest, namelijk de aanval en verdediging tegen vijanden van buiten en het beslechten van conflicten binnen de eigen groep. Al in het vroegste stadium ontmoet-

ten we dus de paradox van de pacificatie: georganiseerd geweld was een effectief middel om extern geweld op afstand te houden en intern geweld tot een minimum te beperken. Deze zelfde dubbele functies zijn ook geconstateerd bij chimpansees en bonobos (vgl. De Waal 1996); de paradox van de pacificatie is zelfs niet uniek voor de menselijke soort.

Er is echter tenminste één belangrijk principieel verschil tussen de pacificatieprocessen bij chimpansees en bij mensen. Bij chimpansees gaat het uitsluitend om korte-termijn processen, die telkens een zelfde verloop vertonen. Er breekt een conflict uit, er wordt gevochten, het conflict wordt bijgelegd en er wordt vrede gesloten - een vrede die duurt totdat het volgende conflict uitbreekt. Bij mensen doen zich bij herhaling soortgelijke processen voor. Maar daarnaast is er, parallel aan de ontwikkeling van de monopolies, een lange-termijn proces van pacificatie op steeds grotere schaal - keer op keer onderbroken door gewelddadige conflicten op steeds grotere schaal.

7.

De vroegste monopolisering van georganiseerd geweld is geweest de vestiging van het mannenmonopolie. Uit de antropologische literatuur zijn vele gevallen bekend van samenlevingen - zowel van verzamelaars en jagers als van landbouwers - waarin het vervaardigen, en meer nog het gebruik van wapens uitsluitend aan mannen was toegestaan (vgl. Glassman 1986). Als we een verklaring zoeken voor deze regelmatigheid ligt het voor de hand in de eerste plaats te denken aan de van nature superieure lichaamskracht waarmee mannen dit privilege voor zichzelf konden bevechten. Daarnaast kan een rol gespeeld hebben een neiging tot *male bonding*, tot het gezamenlijk eropuit trekken van mannen, die ontwikkeld kan zijn in de gemeenschappelijke jacht op groot wild. De aldus verworven voorsprong in vechtkracht zal vervolgens vergroot zijn toen mannen meer en meer gebruik gingen maken van werktuigen die speciaal gemaakt waren om te doden - wapens.

De ontwikkeling van het monopolie op georganiseerd geweld was echter meer dan alleen de uitvergroting van aangeboren geslachtskenmerken. Ze maakte deel uit van het hierboven al gesignaleerde nog meer omvattende differentiatieproces, waarin de verschillen in gedrag, macht en habitus tussen mensen en hun naaste verwanten in het dierenrijk, in de eerste plaats de grote primaten, steeds groter werden. De voorwaarde voor deze nog steeds voortgaande differentiatie is gelegen in het uitzonderlijk grote vermogen van mensen om van en aan elkaar te leren - het vermogen tot

cultuur. Dit heeft onze vroege voorouders in staat gesteld om als het ware volgens een Lamarckiaans principe te werk te gaan en eenmaal verworven vormen van gedrag en kennis te behouden en als cultuurgoed aan volgende generaties door te geven. De al genoemde vuurbeheersing is een voorbeeld van een dergelijk civilisatieproces. Het manipuleren van vuur was een nieuwe vorm van gedrag (een 'mutatie'), waaraan degenen die hem overnamen een nieuwe vorm van macht ontleenden, en die ook een verandering in habitus met zich meebracht: een andere houding in de eerste plaats tegenover vuur, maar vervolgens ook tegenover dieren en tegenover andere mensen.

Een van de manieren waarop vuur werd gebruikt was als een middel van geweld, naast andere wapens zoals stenen en stokken. Op den duur werden de wapens steeds meer gespecialiseerd: de stenen werden gevormd tot speciale projectielen, en de stokken tot speren. Naarmate mannen de destructieve kracht van hun wapens opvoerden, wisten zij het gebruik ervan ook meer en meer te monopoliseren. Vrouwen en kinderen moesten er van afblijven - een praktijk van sociale uitsluiting waarbij de eenmaal verworven posities de basis vormden om de ongelijke machtsverhoudingen in stand te houden en te intensiveren.

8.

De vraag hoe mannen het monopolie op georganiseerd geweld verworven hebben laat zich voorlopig alleen veronderstellenderwijs met de nodige slagen om de arm bespreken. We bevinden ons al op wat steviger empirische grond als we ons afvragen hoe dit monopolie, wanneer het eenmaal was gevestigd, werd gehandhaafd. De eerste vraag, naar de oorsprongen, lijkt misschien interessanter dan de tweede. De tweede, naar wat wel 'de sociale reproductie van het monopolie' genoemd kan worden, is echter minstens zo belangrijk - inhoudelijk zowel als methodisch.

Inhoudelijk gezien is het voortbestaan van het mannenmonopolie van generatie op generatie een verschijnsel, dat in allerlei aspecten van het samenleven heeft doorgewerkt. Methodisch is het bovendien interessant, omdat het een voorbeeld is van de algemene regel dat het sociale leven bestaat uit *processen*. Niet alleen sociale verandering, maar ook elke vorm van sociale continuïteit is een proces. Het voortbestaan van een geweld-monopolie roept niet minder problemen op dan het ontstaan of het verval van zo'n monopolie: praktische problemen voor degenen die er op uit waren of zijn bestaande machtsverhoudingen te handhaven of juist te

bestrijden; wetenschappelijke problemen voor degenen die de machtshandhaving als een sociaal proces onderzoeken.

Elias heeft in *Het civilisatieproces* duidelijk laten zien hoe bepaalde veranderingen in gedrag en habitus samenhangen met veranderingen in de heersende machtsverhoudingen. In termen van het model van stadia in de monopolisering van geweld ging het hem om een geval van overgang van het tweede naar het derde stadium, waarbij sterk autonome krijgers gedwongen werden hun monopolie aan een meer gecentraliseerde instantie af te staan. Aan het koninklijke hof, waar de krijgers werden 'getemd', kregen zij te maken met een voor hen nieuw regime. Zij hadden het prerogatief om zelfstandig oorlog te voeren verloren en moesten zich schikken in een sterk hiërarchisch kader waarbinnen zij wel op allerlei manieren met elkaar konden blijven wedijveren - maar in een verhouding van *gebonden* concurrentie, die slechts zeer weinig ruimte bood voor geweld. Er heerste aan het hof een sterke druk tot zowel stratificatie als pacificatie.

9.

De monopolisering van georganiseerd geweld is altijd - eigenlijk per definitie - een proces van maatschappelijke differentiatie geweest. Terwijl sommige mensen - de volwassen mannen, de krijgers, de leden van *military establishments* - zich ontwikkelden tot experts in de omgang met geweldsmiddelen, bleven alle overigen verstoken van een opleiding en ervaring op dat gebied.

De militaire incompetentie die hiervan het gevolg was, is in vele landen een als vanzelfsprekend aanvaarde eigenschap geworden van de grote meerderheid van de bevolking. Zoals steden in militair-agrarische samenlevingen omringd waren door fysieke muren om grootschalig geweld buiten de poorten te houden, zo wordt ook in moderne industriële samenlevingen het grootschalig geweld uit het dagelijks leven geweerd. Zelfs de dienstplicht, die lange tijd een groot deel van de mannelijke bevolking nog enigszins inwijdde in de wereld van het georganiseerd geweld, is in landen als Nederland opgeheven. Wanneer er hier al enig openbaar vertoon van door de staat beheerste geweldsmiddelen plaatsvindt, in de vorm van een gewapende mobiele eenheid of een paar overvliegende helicopters of straaljagers, betreft dit maar een fractie van het totale arsenaal aan wapengeweld waarover de staat beschikt. Het is het topje van de ijsberg; de meeste burgers hebben geen idee van wat daaronder schuilgaat.

De meesten van ons hebben geleerd geweld uit de weg te gaan, ons er niet in te mengen, het te verafschuwen, en het op morele gronden te ver-

oordelen. In plaats van er zelf onze toevlucht toe te nemen betalen we belasting en steunen aldus het apparaat dat het centrale monopolie onderhoudt. We hebben goede redenen om te vrezen voor de dreiging van onbeheerst geweld dat zal losbreken als het centrale monopolie komt te vervallen. Tegelijk hebben we ook redenen om ervoor beducht te zijn dat het centrale monopolie zich al te zeer tot een zelfstandige macht ontwikkelt. En we weten dat grote geweldsmonopolies die het op elkaar voorzien hebben vandaag de dag de grootste bedreiging vormen voor het overleven van de mensheid. Het gaat helaas te ver op dit niveau te spreken van wederzijds *verzekerde* zelfbeheersing; we zullen het moeten hebben van de werking van een wederzijds *verwachte* zelfbeheersing.

Intussen breekt telkens opnieuw wel ergens het georganiseerde geweld uit de kazernes los. We kunnen er dan getuige van zijn (of in het ergste geval aan den lijve ondervinden) hoe groot de vernietigende kracht is die in de geweldsreservoirs ligt opgeslagen, en hoe weerloos vrijwel alle individuele mensen er tegen zijn.

Zulke gevallen confronteren ons direct met de paradox van de pacificatie. En ze kunnen leiden tot de overweging dat het grotere kwaad kennelijk nodig is om ons te beschermen tegen het geringere kwaad - waarbij we dan maar moeten blijven hopen dat het grotere kwaad onder controle gehouden wordt.

Het woord 'kwaad' is een moreel begrip, dat geen deel uitmaakt van ons sociologische vocabulaire. De term 'georganiseerd geweld' is daarin meer op zijn plaats. Het kan echter voor beide vormen van discours verhelderend zijn, niet alleen aan het onderscheid ertussen vast te houden maar ook het verband te blijven zien.

In het model van stadia in de monopolisering van georganiseerd geweld heb ik de omvang en het vermogen van dat geweld in het midden gelaten. Op het eerste gezicht kan de hedendaagse toestand in sommige landen, zoals op dit moment Colombia of Afghanistan, lijken op het tweede stadium: de monopolisering van georganiseerd geweld door krijgsheren. Dit is echter misleidend in zoverre, dat ook die landen deel uitmaken van een wereld die zich waarschijnlijk in een periode van overgang bevindt van het derde naar een nog moeilijk te omschrijven vierde stadium. Tot de kenmerken van deze overgangsfase behoort de ontwikkeling en verspreiding van nieuwe wapens met een ongeëvenaard groot vernietigingspotentieel.

Ook temidden van deze ingrijpende sociale dynamiek blijft de paradox van de pacificatie als een principe van sociale statica herkenbaar. Zoals Godfried van Benthem van den Bergh onlangs nog heeft betoogd, is een onbedoeld effect van de ontwikkeling van kernwapens geweest 'dat ze oorlog tussen grote mogendheden onmogelijk maken en hen om escalatie

te voorkomen tot veiligheidssamenwerking dwingen, juist als hun betrekkingen gespannen worden' (1997, 294). Naar ik vrees is het woord 'onmogelijk' iets te sterk uitgedrukt, en kunnen we hier beter van 'hoogst onwaarschijnlijk' spreken. Maar dit doet niet af aan de constatering dat sinds er meerdere kernmachten bestaan, de wederzijdse vrees voor totale vernietiging hen tot dusver van onderlinge oorlogen heeft weerhouden.

Tegen het einde van de Koude Oorlog heeft Norbert Elias opgemerkt dat mensen weliswaar niet in staat zijn om de dood af te schaffen, maar dat er geen dwingende reden is waarom ze niet in staat zouden zijn om op te houden met elkaar te doden (Elias 1985, 90). Voordat we deze uitspraak afdoen als naïef utopisch, is het goed te beseffen dat, hoewel mensen elkaar al sinds de prehistorie met georganiseerd geweld bedreigd en bestreden hebben (vgl. Keeley 1996), de eigenlijke gevechtshandelingen steeds tot betrekkelijk korte episodes beperkt zijn gebleven (vgl. Collins 1990). Geheel in overeenstemming met de paradox van de pacificatie hebben zelfs de meest geduchte krijgers vaker niet gevochten dan wel. Het behoort tot de taak van de sociale wetenschappen het inzicht te vergroten in de werking en de mogelijke toepassing van deze paradox.

* Herziene tekst van de inleiding tot het congres 'Organized Violence: The Formation and Breakdown of Monopolies of Force - Conditions and Consequences', georganiseerd door SISWO en de Norbert Elias Stichting, Amsterdam, 18-20 december 1997. Met dank voor kritiek aan Hes Godschalk-Hessenauer en Nico Wilterdink.

Literatuur

- Bentham van den Bergh, Godfried van, *The Nuclear Revolution and the End of the Cold War*. Houndmills: Macmillan 1992.
- Bentham van den Bergh, Godfried van, 'Vuur, brandweer en kernwapens'. In: Nico Wilterdink, Johan Heilbron & Abram de Swaan (red.), *Alles verandert. Opstellen voor en over J. Goudsblom*. Amsterdam: Meulenhoff 1997, pp. 284-96.
- Collins, Randall, 'Violent Conflict and Social Organization'. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 16 (1990), 4, 63-87.
- Connolly, Cyril, *The Unquiet Grave. A Word Cycle by Palinurus*. 2e dr. London: Hamilton 1951.
- Daly, Martin & Margo Wilson, *Homicide*. New York: Aldine De Gruyter 1988.
- Elias, Norbert, *Humana conditio*. Frankfurt: Suhrkamp 1985.
- Elias, Norbert, *Het civilisatieproces*. 2 delen. Utrecht: Het Spectrum 1982.
- Glassman, Ronald M., *Democracy and Despotism in Primitive Societies*. 2 delen. Millwood, N.Y.: Associated Faculty Press 1986.
- Goudsblom, Johan, *Vuur en beschaving*. Amsterdam: Meulenhoff 1992.

- Goudsblom, Johan, *Het regime van de tijd*. Amsterdam: Meulenhoff 1997.
- Keeley, Lawrence H., *War Before Civilization. The Myth of the Peaceful Savage*. New York: Oxford University Press 1996.
- Mennell, Stephen, *Norbert Elias. Civilization and the Human Self-Image*. Oxford: Basil Blackwell 1989.
- Waal, Frans de, *Good Natured. The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1996.
-